

Skibiński, Paweł

„La incencione de España. Nacionalismo liberal e identidad nacional”, Inman Fox, Madrid 1997 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 89/3, 497-500

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Ludwik XV z jednej strony występował jako mecenas i protektor filozofów, z drugiej pragnął unikać zbyt ostrych sporów z duchowieństwem i nie popaść w otwarty konflikt z Kościołem. Autorka ze świetną znajomością opisuje te różnorodne płaszczyzny konfliktów, których król nie zawsze zdołał załagodzić i np. wobec parlamentu paryskiego uciec się musiał do sankcji wygnania na prowincję. W końcowym okresie panowania Ludwik XV przeprowadza reformy systemu sprawiedliwości, podatków, floty i armii. Reform nie kontynuował jednak następca, Ludwik XVI i za jego panowania kraj ogarnęła rewolucja.

Seria biograficzna Ossolineum wzbogaciła się o wartościową i interesującą pozycję.

Edmund Cieślak

Inman F o x, *La invencion de España. Nacionalismo liberal e identidad nacional*, Ediciones Catedra, Madrid 1997, s. 224.

Książka Inmana F o x a dotyczy problemu bardzo mało znanego polskiemu czytelnikowi. Analizuje ona poglądy przedstawicieli hiszpańskich środowisk intelektualnych — a zwłaszcza ich części liberalnej — na temat narodu, jakie były prezentowane w drugiej połowie XIX stulecia i na początku wieku XX. Jest to problem bardzo istotny, jeśli się weźmie pod uwagę znaczenie, jakie na przełomie stuleci osiągnęło pokolenie twórców i myślicieli hiszpańskich. Wiele z tych znaczących intelektualnie postaci wpływało nie tylko na opinię we własnym kraju, lecz także w całej Europie. Nie chodzi tylko o słynne „pokolenie '98”, choć nazwiska Jose Ortegi y Gasset czy Miguela de Unamuno są tu może najbardziej charakterystyczne. Wystarczy wspomnieć, że to właśnie wysiłki hiszpańskich liberalnych intelektualistów legły u podstaw II Republiki hiszpańskiej (1931-36), zwanej zwłaszcza w początkowym okresie „republiką profesorską”¹.

Zjawisko, będące ewenementem na skalę europejską, w języku polskim doczekało się jedynie bardzo fragmentarycznego opracowania. Opublikowane na początku lat osiemdziesiątych dwie książki Eugeniusza G ó r s k i e g o, poświęcone właśnie Unamuno i Ortedze, nie wyczerpują zagadnienia².

Fox przede wszystkim stara się zaprezentować poglądy liberalnej części hiszpańskiej elity intelektualnej na zagadnienie świadomości narodowej. Jako bazę źródłową wykorzystuje przede wszystkim historiografię liberalną, począwszy od drugiej połowy XIX wieku, a także literaturę piękną i eseistykę powstałą w tym środowisku. Także w źródłach o charakterze literackim zwraca szczególną uwagę na wątki historyczne i historiozoficzne. Wizja historii ma bowiem, jego zdaniem, szczególne znaczenie dla hiszpańskiej refleksji o własnej nacji.

W tym kontekście autor opisuje recepcję zasadniczych prądów filozoficznych epoki, niemieckiego idealizmu, a następnie pozytywizmu. Odnosi się do fenomenu szczególnej popularności w Hiszpanii myśli Krausego (*crausismo*), filozofa niemieckiego poza Półwyspem Iberyjskim prawie nieznanego. Prezentuje także założenia regeneracjonizmu, jako prądu intelektualnego. Dążenie do odrodzenia Hiszpanii, tak jako państwa, jak i narodu, szczególnie silne po utracie ostatnich kolonii w wyniku wojny ze Stanami Zjednoczonymi w 1898 r., łączyło niemal wszystkich myślących Hiszpanów owej epoki, a przy tym było często zupełnie odmiennie interpretowane. Wyznaczało ono

¹ Na temat początków II Republiki por. m.in. S.G. P a y n e, *Spain's First Democracy. The Second Republic, 1931-1936*, Madison 1993, s. 3-47.

² E. G ó r s k i, *Hiszpańska refleksja egzystencjalna. Studium filozofii i myśli politycznej Miguela de Unamuno*, Wrocław-Warszawa 1979; tenże, *Jose Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*, Wrocław-Warszawa 1982.

zarówno rytm życia intelektualnego, jak i politycznego Hiszpanii przełomu stuleci oraz pierwszej połowy XX wieku. Hołdowali mu tak różni ludzie jak dwukrotny premier, konserwatysta Antonio Maura, dyktor gen. Miguel Primo de Rivera czy też liberalni twórcy II Republiki.

Fox nie ogranicza się przy tym wyłącznie do prezentacji poglądów badanego środowiska. Stara się też wszechstronnie zaprezentować zaplecze instytucjonalne, które umożliwiło intelektualistom liberalnym osiągnięcie tak znaczącego wpływu na poglądy współczesnych. Stąd też w tekście czytelnik może znaleźć rozdziały poświęcone dziejom madryckiego Ateneo — swoistego forum dyskusyjnego, działającego od 1835 roku, Instituto Libre de Enseñanzas — prywatnej i w pełni zsekularyzowanej szkoły wyższej, założonej przez jednego z najwybitniejszych intelektualistów swej epoki — Francisco Giner del Rios oraz Centro de Estudios Históricos — państwowej instytucji, powstałej w 1910 roku, prowadząca z rozmachem badania nad dziejami Hiszpanii, w której przez długie lata działał m.in. Ramon Menendez Pidal — najwybitniejszy hiszpański historyk literatury.

Analizując hiszpańską historiografię liberalną Inman Fox zauważa, że szczególnego znaczenia nabiera w niej nowy kierunek badań, zapoczątkowany przez Guizota we Francji, historia nie ograniczająca się wyłącznie do zagadnień politycznych, lecz obejmująca także przemiany o charakterze społecznym, a zwłaszcza skupiająca na zagadnieniach kulturalnych i cywilizacyjnych. Kwitną wówczas m.in. badania literaturoznawcze (żeby wspomnieć tylko znakomite prace Menendez Pidała). Historycy liberalni analizując te kwestie uważali, że pozwoli im to odkryć charakter narodowy własnej nacji, odtworzyć niezależny od politycznych losów kraju, hiszpański duch, odwołując się do niemieckiej terminologii *Volksgeist*. Takie podejście do dziejów spowodowało, że dokonali oni znacznej reinterpretacji dotychczasowej wizji dziejów Hiszpanii.

Nacjonalizm, reprezentowany przez tych intelektualistów-historyków, filozofów, pisarzy — nabiera cech bardzo znamienych dla swej odmiany liberalnej. Odwołuje się on do pojęć rodem z okresu Rewolucji Francuskiej — opiera się bowiem na wizji narodu państwowego, rozumianego jako ogół obywateli państwa (*Estado-Nación*). Poza tym zasadnicze znaczenie przy definiowaniu wspólnoty narodowej ma u nich kwestia kultury, co pozwala w konsekwencji na poszukiwanie ducha narodu właśnie w literaturze i sztuce. Zdaniem hiszpańskich intelektualistów duch narodu, czyli zespół charakterystycznych cech narodowych, został przechowany w szczególny sposób w ludzie. Analizując ten problem autorzy ci przypisywali narodowi cechy pożądane z punktu widzenia ich światopoglądu. Dowodzili na przykład, że Hiszpanie z natury swej są indywidualistami, zaś społeczeństwo hiszpańskie ma naturalną skłonność do tworzenia instytucji demokratycznych. Ich zdaniem dopiero presja zewnętrzna — np. niekorzystny wpływ fanatycznie katolickiej dynastii Habsburgów, a zwłaszcza Filipa II — wypaczyła drogę jego rozwoju, kierując ją ku absolutyzmowi. Nie oznaczało to jednak, że hiszpańscy liberałowie byli to wyłącznie zwolennicy parlamentarnej demokracji. Toczyły się na jej temat gwałtowne polemiki wewnątrz tego środowiska. Istniał wśród nich bardzo silny nurt, antyparlamentarny, a jego przedstawicielami, różniącymi się zresztą znacznie od siebie, byli np. działający na przełomie XIX i XX wieku przywódca hiszpańskich republikanów Joaquin Costa, znakomity pisarz — Azorin, czy w pewnym przynajmniej stopniu, Omega y Gasset.

Bardzo interesujące są obserwacje Foxa dotyczące „kastyliocentryzmu” intelektualistów hiszpańskich. Przypisywanie szczególnego znaczenia w dziejach kraju właśnie Kastylii i szczególne zainteresowanie jej kulturą, folklorem, a nawet krajobrazem przejawia się u niemal wszystkich z nich, od historyków drugiej połowy XIX wieku, poprzez twórców „pokolenia '98” po Ortegę y Gasset. Wszyscy oni uważali, że to właśnie z Kastylii pochodził decydujący impuls, który doprowadził w XV w. do jedności Hiszpanii. W związku z tym prowincja ta powinna też być motorem przemian Hiszpanii im współczesnej.

Liberalni intelektualiści byli szczególnie przywiązani do utrzymania rzeczywistej jedności kraju, a w konsekwencji z niechęcią odnosili się do objawów tzw. nacjonalizmów peryferyjnych, przede wszystkim katalońskiego i baskijskiego. Tym ostatnim Fox poświęca osobny, obszerny rozdział. Koniec XIX stulecia oraz przełom wieków jawi się bowiem, jako okres krzepnięcia tendencji nacjonalistycznych w Katalonii i w Kraju Basków. Fox opisuje te procesy kształtowania się nowoczesnych nacjonalizmów na tych terenach. Podkreśla, że zasadniczy ich nurt miał oblicze raczej konserwatywne, odmienne niż opisywany przez niego liberalny kierunek nacjonalizmu hiszpańskiego. Obok

podobieństw obu tych nacjonalizmów — przede wszystkim ich antykastylijskości oraz zerwania z liberalną koncepcją narodu państwowego — autor dostrzega również różnice między nimi. Baskijski narodowcy, jego zdaniem, kładli znacznie większy nacisk na znaczenie wspólnoty etnicznej, na więzy krwi niż zwolennicy nacjonalizmu katalońskiego, który opierał się na poczuciu wspólnoty kulturalnej i historycznej.

Na marginesie swych rozważań Fox zaznacza obecność w hiszpańskim życiu intelektualnym innego istotnego zjawiska — odmiennego typu hiszpańskiego nacjonalizmu — który przez przeciwników nazwany został „nacionalkatolicyzmem”. Jest to bowiem nacjonalizm o charakterze zdecydowanie konserwatywnym, zrywający z koncepcją narodu państwowego, a zbudowany na katolicyzmie, traktowanym jako fundament jedności narodowej. Charakterystyczne jest to, że autor w opisie tego zjawiska posługuje się właśnie tym, w założeniu pejoratywnym terminem, „nacionalkatolicyzm”. Inman Fox stara się też pokrótce scharakteryzować odmienną wizję historii Hiszpanii, która funkcjonuje w tym środowisku. Jej znamiennej cechą była afirmacja imperium hiszpańskiego, królów katolickich, a następnie przywiązanych do religii rzymskiej Habsburgów. Autor „*La invencion de España*” szkicuje dokonania najwybitniejszych przedstawicieli tego prądu intelektualnego — m.in. jednego z najwybitniejszych historiografów hiszpańskich Ramona Menedez P e l a y o.

Sami liberałowie toczyli ostrą polemikę nie tylko z konserwatystami katolickimi. Fox pokazuje, że różnili się także między sobą. Zarysowuje odmienności między liberałami umiarkowanymi (*moderados*) i postępowymi (*progresistas*), które występowały w trzeciej ćwierci XIX wieku, a następnie opisuje dyskusje, które toczył w latach dwudziestych Ortega z przedstawicielami liberalnej lewicy (m.in. na temat perspektyw wprowadzenia w Hiszpanii dyktatury regeneracjonistycznej).

W prezentowanym przez autora „*La invencion de España*” wizerunku środowiska liberalnych intelektualistów hiszpańskich przełomu wieków, zadziwia ich wszechstronność, przejawiająca się m.in. w głębokim zaangażowaniu w życie publiczne swego kraju. Znaczna polityzacja tego kręgu znajduje odbicie także w historiografii. Refleksja na temat historii jest osadzona w kontekście bieżącej polityki, ma uzasadniać tendencje regeneracjonistyczne i modernizacyjne, prezentowane przez samych autorów.

Autor w znacznej mierze utożsamia się z poglądami badanych przez siebie postaci, a równocześnie z wyraźnym lekceważeniem podchodzi do ich konserwatywnych oponentów. Pisze o Donoso Cortezie — jednym z klasyków konserwatywnego europejskiego — czy o Ramiro de Maeztu — eseście zaliczanym do pięciu sztandarowych twórców „pokolenia '98” — jako o ludziach o „przeciętnym poziomie intelektualnym” (s. 186 n.). Równocześnie autor stara się przekonać czytelnika, że zachowuje pozycję bezstronnego obserwatora.

Cały rozdział poświęcony zagadnieniu „nacionalkatolicyzmu” grzeszy wyraźną jednostronnością, wynikającą zapewne z osobistych poglądów autora. Fox, prowadząc swój wywód, opiera się, sądząc na podstawie zamieszczonych przypisów, niemal wyłącznie na jednym opracowaniu³, które prezentuje bardzo krytyczne stanowisko wobec przedstawicieli konserwatywnego hiszpańskiego. Jest ono bowiem pisane z pozycji marksistowskich. Autor nie sięgnął do innych pozycji, odmiennie traktujących zagadnienie konserwatywnej odmiany hiszpańskiego nacjonalizmu.

Fox prezentuje też zbyt optymistyczny wizerunek stosunku środowiska liberalnego względem Kościoła katolickiego, twierdząc, że „*liberalna krytyka kultury i życia hiszpańskich duchownych miała na celu nie osłabienie czy zniszczenie podstaw katolicyzmu, a jedynie ich reformę*” (s. 191). Aprobując antyklerykalne, a nawet antykatolickie, wątki wypowiedzi hiszpańskich liberałów nie wspomina o ich agresywności względem Kościoła. Pomija milczeniem związki liberałów z radykalnie antyklerykalnym wpływowym, hiszpańskim ruchem wolnomularskim, inspirowanym ateistycznymi wzorami francuskimi, które to koneksje miały szczególne znaczenie zwłaszcza w drugiej połowie XIX stulecia. Zdaniem Foxa stosunek liberałów do Kościoła katolickiego był dość umiarkowany, a nawet życzliwy. W tym kontekście zostaje przezeń wymieniony, premier a następnie prezydent II Republiki, Manuel Azaña. Fox nie odnosi się natomiast do faktu, publicznego wyrażania przez

³ M.V. Lopez Cordon - Cortezo, *La España de la Restauracion: Política, Economía, Legislación y Cultura*, I Coloquio de Segovia sobre Historia Contemporanea de España, red. M. Tuñón de Lara, Madrid 1985.

Azańę aprobaty dla anarchistycznych akcji palenia kościołów i mordowania duchownych katolickich⁴. Także w tej kwestii nie zachowuje on więc należytego obiektywizmu.

Autor nie wyciąga wniosków z opisanych przez siebie faktów. Nie stara się, choćby prowizorycznie, zinterpretować np. dłuższego niż w innych państwach europejskich, przetrwania formacji narodowo-liberalnej, jako grupy posiadającej znaczący wpływ intelektualny. Nie dość wyraźnie eksponuje i nie wyjaśnia występujących w myśli hiszpańskich liberałów paradoksów, które jasno wynikają z treści jego wykładu. Nie próbuje wytłumaczyć tego, iż liberalni historycy epokę największej potęgi imperium hiszpańskiego, czasy Karola V i Filipa II, uważali za wiek szczególnej dekadencji. Nie zgłębia też korzeni ich wręcz obsesyjnej niechęci względem jezuitów i inkwizycji, przy jednoczesnym uwielbieniu hiszpańskich mistyków — św. Jana od Krzyża i św. Teresy z Avila, a w dziedzinie politycznej nie tłumaczy afirmacji tendencji demokratycznych w dziejach Hiszpanii przy jednoczesnej akceptacji dla pomysłu dyktatury opiekuńczej itd.

Prezentując szeroką panoramę hiszpańskich intelektualistów przełomu wieków, o rozmaitym nastawieniu politycznym, nie uwzględnił Fox w swym wywodzie wszystkich środowisk. Poza sferą jego zainteresowania znalazło się bardzo interesujące środowisko — otoczenie Antonio Maury, reprezentujące regeneracjonizm w wydaniu konserwatywnym. Marginalnie zaś potraktował karlistów — katolickich tradycjonalistów, egzystujących wprawdzie na marginesie życia intelektualnego Hiszpanii, lecz stanowiących dlań stały punkt odniesienia. Ograniczył się jedynie do zasygnalizowania ich wpływu na renesans baskijski i kataloński nacjonalizmu. Często też Inman Fox, poprzestając na opisie zagadnień ideowych, abstrahuje od kontekstu historycznego, w którym formułowane były niektóre wypowiedzi, co utrudnia lekturę, zwłaszcza polskiemu czytelnikowi.

„*La invencion de España*” jest książką bardzo interesującą ze względu na stronę opisową. Porusza wiele nieznanych na polskim gruncie zagadnień. Niemniej jednak trudno nie dostrzec jej braków, gdyby chciał się ją potraktować jako próbę syntezy zagadnienia. Jej koncentracja na opisie zjawisk posuwa się tak daleko, że robi ona wrażenie zbioru kilku luźno połączonych ze sobą esejów. Dla polskiego czytelnika pozostaje ona jednak wartościową publikacją. Można znaleźć w niej bibliografię, zawierającą wiele pozycji opublikowanych już w ostatniej dekadzie. Poza tym zawiera ona trudno dostępne informacje na temat nacjonalizmów „peryferyjnych”, a także związków między życiem politycznym i światem intelektualnym, zjawiska tak charakterystycznego dla Hiszpanii. Literaturoznawca natomiast z jej pomocą może prześledzić rozmaite interpretacje głównych motywów literatury hiszpańskiej — postaci Cyda, Don Quijota czy Don Juana.

Paweł Skibiński

Pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich. Materiały konkursowe, tom sygnałny, przedmowa Irena K o s t r o w i c k a, wybór i opracowanie Andrzej B u d z y Ń s k i i Janusz G m i t r u k, Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, Zakład Historii Ruchu Ludowego NKW PSL, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 1996, s. 312.

Pamiętniki nowego pokolenia chłopów polskich. Materiały konkursowe, nagrody i wyróżnienia, wybór i opracowanie Andrzej B u d z y Ń s k i i Janusz G m i t r u k, Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, Zakład Historii Ruchu Ludowego NKW PSL, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 1997, t. II, s. 302, t. III, s. 293.

Wykorzystywanie pamiętników jako źródła do badania spraw społecznych jest tradycyjnie mocną stroną polskiej socjologii. Warto ją przypomnieć szczególnie obecnie, gdy na całym świecie

⁴ Na ten temat por. np. S.G. P a y n e, op.cit., s. 44-45.